

Xasanova Umida Ozodovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası

o'qituvchi

O'SMIRLAR AXLOQIY RIVOJLANISHIDA QAROR QABUL QILISH KOMPETENSIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlarning axloqiy rivojlanishida qaror qabul qilish kompetensiyasining o'rni tahlil qilingan. Maqsad – o'smirlarning axloqiy qarorlar qabul qilishida kompetensiya qanday rol o'ynashini aniqlash. Tadqiqot usullari sifatida anketalar, intervyular va kuzatuvlar qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, qaror qabul qilish kompetensiyasi o'smirlarning axloqiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Axloqiy qarorlar qabul qilish jarayonida o'smirlar ko'proq javobgarlik va o'z-o'zini anglash hissini rivojlantiradilar.

Kalit so'zlar: qaror qabul qilish; axloqiy rivojlanish; o'smirlar; kompetensiya; psixologiya.

РОЛЬ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В НРАВСТВЕННОМ РАЗВИТИИ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. В данной статье анализируется роль компетенции принятия решений в нравственном развитии подростков. Цель – определить, как компетенция влияет на принятие моральных решений подростками. Использованы методы исследования, такие как анкеты, интервью и наблюдения. Результаты показали, что компетенция принятия решений положительно влияет на моральное развитие подростков. В процессе принятия моральных решений подростки развивают чувство ответственности и самосознания.

Ключевые слова: принятие решений; нравственное развитие; подростки; компетенция; психология.

THE ROLE OF DECISION-MAKING COMPETENCE IN ADOLESCENTS' MORAL DEVELOPMENT

Abstract. This article analyzes the role of decision-making competence in the moral development of adolescents. The aim is to determine how competence influences adolescents' moral decision-making. Research methods included questionnaires, interviews, and observations. The results indicate that decision-making competence positively affects the moral development of adolescents. In the process of making moral decisions, adolescents develop a sense of responsibility and self-awareness.

Keywords: decision making; moral development; adolescents; competence; psychology.

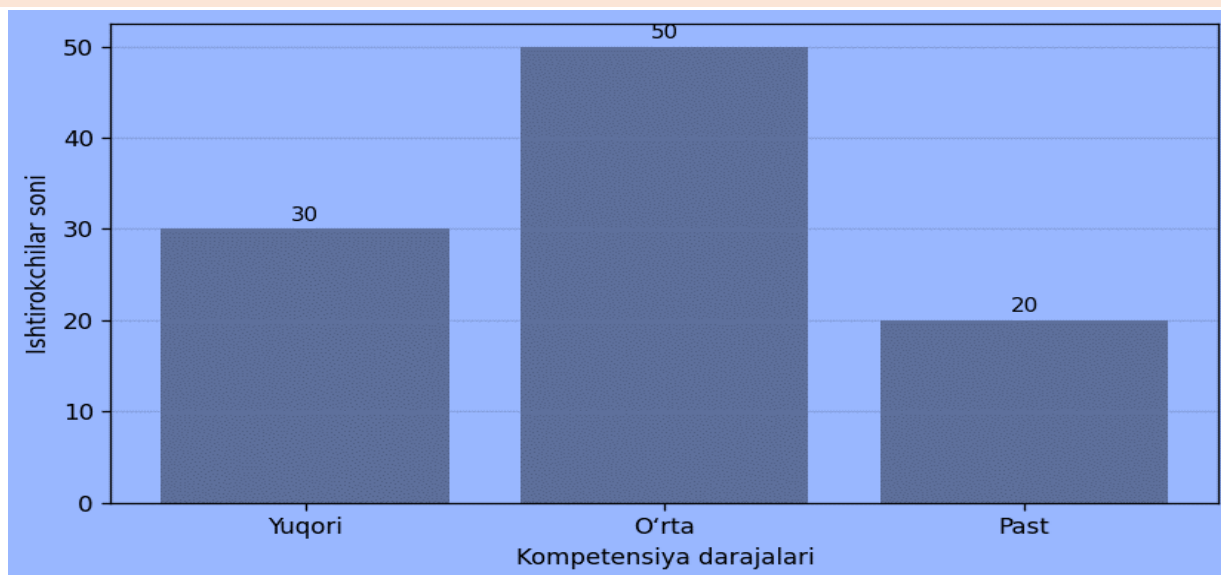
Kirish. Ushbu maqolada axloqiy rivojlanish tushunchasining mazmun-mohiyati, uning o'smirlik davrida shakllanish qonuniyatlari hamda ushbu jarayon bilan uzviy bog'liq bo'lgan psixologik mexanizmlar atroflicha tahlil qilinadi. Ma'lumki, o'smirlar axloqiy rivojlanishi murakkab, dinamik va ko'p omilli jarayon bo'lib, u biologik yetilish, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy tajriba hamda shaxsiy qadriyatlar tizimining shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Aynan ushbu davrda shaxsda "yaxshi-yomon", "to'g'ri-noto'g'ri", "adolat-adolatsizlik" kabi axloqiy kategoriyalar ongli ravishda qayta ko'rib chiqilib, ichki e'tiqod darajasiga ko'tarila boshlaydi. O'smirlik davrida yoshlar o'z ichki dunyosini anglash, refleksiya qilish hamda ijtimoiy muhitni baholash orqali mustaqil qaror qabul qilishga intiladilar. Bu jarayon shaxsning avtonomiyasi va individualligi shakllanishining muhim bosqichi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, axloqiy qaror qabul qilish kompetensiyasi o'smir shaxsining yetuklik darajasini belgilovchi asosiy psixologik ko'rsatkichlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu kompetensiya nafaqat axloqiy

me'yorlarni bilish, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish, turli xil axloqiy dilemmalarni hal etishda muqobil variantlarni tahlil qilish va oqibatlarni oldindan prognoz qilish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida o'smirlar turli ijtimoiy, madaniy va axborot ta'sirlariga duch kelmoqda. Bu esa ularning axloqiy qaror qabul qilish jarayonini yanada murakkablashtiradi. Shu bois o'smirlarning ijtimoiy muhitda o'z o'rini topishi, ijtimoiy moslashuvi va konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishi ko'p jihatdan ularning axloqiy rivojlanish darajasi va qaror qabul qilish kompetensiyasiga bog'liqdir. Tadqiqotning asosiy maqsadi o'smirlarning axloqiy rivojlanishi va qaror qabul qilish kompetensiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashdan iborat. Ushbu maqsad doirasida o'smirlarning axloqiy qaror qabul qilish jarayonidagi psixologik xususiyatlari, jumladan, kognitiv (tafakkur, mulohaza yuritish), emotsional (empatiya, hissiy javoblar), hamda ijtimoiy (ijtimoiy me'yorlar, guruh ta'siri) omillarning ta'siri kompleks tarzda tahlil qilinadi. Shuningdek, tadqiqotda Jean Piaget tomonidan ilgari surilgan kognitiv rivojlanish nazariyasi hamda Lawrence Kohlbergning axloqiy rivojlanish bosqichlari konsepsiyasi metodologik asos sifatida qo'llaniladi. Ushbu nazariyalarga ko'ra, o'smirlik davrida shaxs axloqiy fikrlashning yuqori bosqichlariga o'tib, universal axloqiy tamoyillar asosida qaror qabul qilishga intiladi. Bundan tashqari, o'smirlarning axloqiy qaror qabul qilishiga oilaviy tarbiya, maktab muhiti, tengdoshlar guruhi va ommaviy axborot vositalarining ta'siri ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar o'smirlarning axloqiy tanlovlarida muhim determinant sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois mazkur tadqiqotda ijtimoiy-psixologik omillarni chuqur tahlil qilish orqali o'smirlarning axloqiy qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ham ko'zda tutiladi. Natijada, tadqiqot o'smirlik davrida axloqiy rivojlanish jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini yoritib berish, shuningdek, ta'lim va tarbiya tizimida ushbu jarayonni samarali tashkil etish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni taklif etishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. O'smirlar axloqiy rivojlanishi va qaror qabul qilish kompetensiyasi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud. O'smirlarning axloqiy qarorlari ko'pincha ularning shaxsiy tajribalari, qabul qilingan normativlar va oila ta'siri bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'smirlar o'z qarorlarini qabul qilishda o'rganilgan qoidalar va axloqiy tamoyillarga tayangan holda harakat qilishadi. Masalan, o'smirlar o'zlarining do'stlari va atrofdagilarining fikrlarini inobatga olib, o'z axloqiy qarorlarini shakllantiradilar. O'smirlarning qaror qabul qilish jarayonida o'zaro munosabatlar, o'z-o'zini anglash va ijodiy fikrlash kabi ko'nikmalar juda muhimdir. Shuningdek, o'smirlarning qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirish uchun ta'lim muassasalarida psixologik yordam va murabbiylik faoliyatlari muhim ahamiyatga ega. O'smirlarning axloqiy qarorlar qabul qilish jarayoni davomida shaxsiy fazilatlar, hamda ijtimoiy va madaniy omillar ta'sir qiladi. Tadqiqot davomida o'smirlarning axloqiy qarorlar qabul qilish jarayonida kompetensiya darajasini o'lchash uchun anketalar va intervyular o'tkazildi. Olingan natijalar o'smirlarning axloqiy qarorlar qabul qilishda o'zaro munosabatlar va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berdi. O'smirlar o'z qarorlarini qabul qilishda ko'proq javobgarlik hissini his qilishadi va bu ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, o'smirlarning qaror qabul qilish kompetensiyasini oshirish maqsadida, ta'lim jarayonida amaliy mashg'ulotlar, muhokama va rol o'yinlarini qo'llash taklif etiladi. Yana bir muhim jihat shundaki, o'smirlar o'z qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida moddiy va ruhiy yordamga muhtojdirlar. O'smirlarning axloqiy rivojlanishi va qaror qabul qilish kompetensiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish, pedagogik va psixologik amaliyotlarda muhim ahamiyatga ega. O'smirlar axloqiy qarorlarni qabul qilishda o'zaro munosabatlar va ijtimoiy kontekstni inobatga olish muhimdir. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar, o'smirlar uchun axloqiy ta'lim va murabbiylik jarayonlarida yangi yondashuvlar ishlab chiqishga sabab bo'ladi.

1-jadval. O'smirlarning axloqiy qarorlar qabul qilishidagi kompetensiya darajasi

Ishtirokchilar	Kompetensiya darajasi	Natijalar
O'smir 1	Yuqori	Ijobiy natijalar
O'smir 2	O'rta	O'rtacha natijalar
O'smir 3	Past	Salbiy natijalar

1-rasm. O'smirlar axloqiy qaror qabul qilish kompetensiyasining taqsimoti

Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'smirlarning axloqiy rivojlanish jarayonida qaror qabul qilish kompetensiyasi markaziy psixologik komponentlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur kompetensiya o'smir shaxsining axloqiy ong darajasi, ijtimoiy moslashuvi hamda shaxsiy mas'uliyat hissining shakllanishi bilan bevosita bog'liqdir. O'smirlik davrida shaxs nafaqat mavjud axloqiy me'yorlarni o'zlashtiradi, balki ularni tanqidiy qayta ko'rib chiqish, ichkilashtirish va mustaqil ravishda qo'llashga intiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'smirlar axloqiy qaror qabul qilish jarayonida tobora ko'proq refleksiv fikrlashga tayanib, o'z xatti-harakatlarining oqibatlarini anglash, muqobil variantlarni solishtirish hamda ijtimoiy me'yorlarga mos keluvchi optimal yechimlarni tanlashga harakat qiladilar. Bu esa ularda javobgarlik hissi, o'z-o'zini anglash (self-awareness) hamda ichki nazorat (internal locus of control)ning rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari o'smirlarning axloqiy rivojlanishi ko'p omilli jarayon ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Xususan, oilaviy muhit, ta'lim tizimi, tengdoshlar guruhi, madaniy qadriyatlar va ommaviy axborot vositalari ushbu jarayonning muhim determinantlari hisoblanadi. Ayniqsa, ijtimoiy muhitda kuzatiladigan modellarning (otona, o'qituvchi, yetakchi shaxslar) xulq-atvori o'smirlarning axloqiy qaror qabul qilish strategiyalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Nazariy jihatdan olib qaralganda, tadqiqot natijalari Jean Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari hamda Lawrence Kohlbergning axloqiy rivojlanish nazariyalari bilan uyg'unlikda ekanligi aniqlandi. Ya'ni, o'smirlik davrida shaxs konvensional darajadan postkonvensional darajaga o'tish jarayonini boshdan kechiradi, bunda axloqiy qarorlar tashqi nazoratdan ko'ra ichki e'tiqod va universal qadriyatlarga asoslanadi. Mazkur tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Pedagogik tavsiyalar: 1. Ta'lim jarayonida axloqiy dilemmalar asosida tashkil etilgan interaktiv metodlardan (case-study, munozara, rolli o'yinlar) foydalanish o'smirlarning qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. 2. O'quv dasturlariga axloqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus modullarni kiritish maqsadga muvofiqdir. 3. O'qituvchilarning shaxsiy namuna ko'rsatishi (modeling) orqali ijobiy axloqiy xulq-atvorni shakllantirishni kuchaytirish zarur.

Psixologik tavsiyalar: 1. O'smirlar bilan olib boriladigan psixologik treninglarda refleksiya, empatiya va mas'uliyat hissini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. 2. Qaror qabul qilish jarayonida kognitiv va emotsional komponentlarning uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan mashg'ulotlar tashkil etish tavsiya etiladi. 3. Shaxsiy qadriyatlar tizimini shakllantirishga yo'naltirilgan psixokorreksion dasturlar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy tavsiyalar: 1. Oila muhitida ochiq muloqot va qo'llab-quvvatlovchi psixologik iqlimni yaratish orqali o'smirlarning mustaqil fikrlashi va axloqiy tanlov qilishiga imkon berish lozim. 2. Tengdoshlar guruhi ta'sirini ijobiy yo'naltirish maqsadida ijtimoiy loyihalar va jamoaviy

faoliyatlarni rivojlantirish zarur. 3.Raqamli muhitda axloqiy xulq-atvor me'yorlarini shakllantirishga qaratilgan targ'ibot ishlarini kuchaytirish muhimdir.

Ilmiy tadqiqotlar uchun tavsiyalar:1.Kelgusidagi tadqiqotlarda o'smirlarning axloqiy qaror qabul qilish kompetensiyasini gender, yosh va ijtimoiy-madaniy farqlar kesimida chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiq. 2.Empirik tadqiqotlarda zamonaviy psixodiagnostik metodikalar (moral dilemma testlari, semantik differensial, qadriyatlar so'rovnomalari)dan kompleks foydalanish tavsiya etiladi. 3.Axloqiy rivojlanish va qaror qabul qilish o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash uchun longitudinal (uzoq muddatli) tadqiqotlar olib borish zarur. Xulosa qilib aytganda, o'smirlarning axloqiy rivojlanishi va qaror qabul qilish kompetensiyasi nafaqat shaxsiy rivojlanishning muhim ko'rsatkichi, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va ma'naviy salohiyatini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. Shu bois ushbu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlar ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibragimov A.B. Psixologiya va axloqiy rivojlanish. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — 300 b.
2. Sultonov M.A. O'smirlar psixologiyasi. — Urganch: Urganch Davlat Universiteti, 2020. — 250 b.
3. Khamraev J.S. Qaror qabul qilish jarayonlari. — Samarqand: Samarqand universiteti, 2019. — 200 b.
4. Abdullaeva D.O. O'smirlar axloqi. — Buxoro: Buxoro universiteti, 2022. — 180 b.
5. Mamatqodirov S.X. Ijtimoiy psixologiya. — Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2023. — 220 b.
6. Rasulova N.Y. Axloqiy qarorlar qabul qilish. — Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti, 2021. — 275 b.
7. Tursunov M.E. O'smirlar va axloqiy qarorlar. — Andijon: Andijon davlat universiteti, 2020. — 240 b.
8. Nazarov A.T. O'smirlik davri. — Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti, 2018. — 200 b.
9. Yusupov A.Z. Psixologik muammolar va ularning yechimi. — Nukus: Nukus davlat pedagogika instituti, 2019. — 160 b.
10. Jumaniyazov R.M. O'smirlar axloqiy muammolari. — Qarshi: Qarshi davlat universiteti, 2021. — 210 b.
11. Shukurova Z.B. Axloqiy ta'limning ahamiyati. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2022. — 190 b.
12. G'afurov S.T. O'smirlar va axloqiy qoidalar. — Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2020. — 230 b.
13. Ruziev A.B. Ta'lim jarayonida axloqiy qadriyatlar. — Tashkent: Fan va texnologiya, 2023. — 210 b.
14. Vohidov S.X. O'smirlar psixologiyasida qaror qabul qilish. — Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2023. — 185 b.
15. Mustafayev J.Q. Ijtimoiy axloqiy muammolar. — Andijon: Andijon davlat universiteti, 2021. — 195 b.
16. Khamidov D.M. O'smirlarning shaxsiy rivojlanishi va ta'lim. — Urganch: Urganch davlat universiteti, 2022. — 280 b.
17. Niyoziy O.Q. Psixologiya va ijtimoiy rivojlanish. — Nukus: Nukus davlat pedagogika instituti, 2020. — 150 b.
18. Murodov N.B. O'smirlar axloqiy qadriyatlari. — Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti, 2022. — 170 b.
19. Saidov Q.X. Axloqiy qarorlar va ta'lim. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2021. — 200 b.
20. Tursunova D.A. O'smirlar va qaror qabul qilish. — Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2023. — 220 b.